

**DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÛRK'TEKİ
ŞİİRLER VE ATASÖZLERİ**

YAYIN NO: 981

Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Şiirler ve Atasözleri
Ahmet Bican Ercilasun

© Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Sertifika No: 16228

1. Basım: Mart 2020

ISBN: 978-605-7931-81-8

Kapak: *Yasin Çetin*
Sayfa Düzeni: *Nurel Naycı*
Baskı-Cilt: *Çevik Matbaacılık*
Davutpaşa Cad. Besler İş Merkezi No: 20/18-19 Topkapı / İstanbul
Tel: (0212) 501 30 19

Kapak Baskı: *Saner Matbaacılık*

BİLGE KÜLTÜR SANAT

Nuruosmaniye Cad. Kardeşler Han No: 1 Kat: 1 34110 Cağaloğlu / İstanbul
Tel: (0212) 520 72 53 (Pbx) Faks: (0212) 511 47 74
bilge@bilgeyayincilik.com www.bilgeyayincilik.com

**DÎVÂNU LUGÂTI'T-TÜRK'TEKİ
ŞİİRLER VE ATASÖZLERİ**

AHMET BİCAN ERCİLASUN

İÇİNDEKİLER

SÖZ BAŞI	7
YAZI ÇEVİRİMİNDE KULLANILAN HARF VE İŞARETLER	11
0. GİRİŞ	13
0.1. DÎVÂNU LUGATİ’T-TÜRK	13
0.2. KÂŞGARLI MAHMUD	15
0.3. DLT’DE NELER VAR?	16
0.3.1. Türk Boyları Hakkında	17
0.3.2. Türk Lehçeleri Hakkında	21
0.3.3. Yönetim, İnanç ve Günlük Yaşayışla İlgili Bazı Kavramlar	24
0.3.4. Şiirler ve Atasözleri	27
BİRİNCİ BÖLÜM: İNCELEME	
1. DLT VE TÜRK ŞİİRİ	29
1.1. Türk Şiirinin Doğuşu – Baş Kafiye / Son Kafiye	29
1.2. DLT’de Şiirle İlgili Kelimeler	41
1.3. DLT’deki Şiirlerin Vezni	43
1.4. DLT’deki Şiirler	47
2. DLT VE TÜRK ATASÖZLERİ	51
2.1. İlk Atasözleri	51
2.2. DLT’de Atasözleri ve Atasözü Kavramı	53
2.3. DLT’deki Atasözlerinin Yapısı	58
2.3.1. Tek Kanatlı Atasözleri	59
2.3.2. İki Kanatlı Atasözleri	61
2.3.3. DLT’deki Atasözlerinde Yüklem	62
2.3.4. İki Kanatlı Atasözlerinde Nazım Unsurları	62
2.3.5. İki Kanatlı Atasözlerinde Anlam İlişkisi	64
2.4. DLT’deki Atasözlerinin Sınıflandırılması	67

İKİNCİ BÖLÜM: ŞİİRLER VE ATASÖZLERİ

DÖRTLÜKLERLE YAZILMIŞ ŞİİRLER	71
1. TÜRK	71
2. BAHAR VE TABİAT	72
3. SAVAŞ VE YİĞİTLİK	87
4. AĞITLAR	107
5. BİLGİ – BİLGELİK – ERDEM	112
6. AŞK VE SEVDA	116
7. İNSAN İLİŞKİLERİ	122
BEYİTLERLE YAZILMIŞ ŞİİRLER	127
1. TERKEN KATUN'A ARZ	127
2. İYİLİK – ERDEM – ÖĞÜT	129
3. KONUKSEVERLİK – CÖMERTLİK	134
4. TALİH – BEYLİK	138
5. ÖĞÜTLER	140
6. DÜNYA – ZAMAN	147
7. MALA DÜŞKÜNLÜK – CİMRİLİK	149
8. SEVGİ – GÜZELLİK – ÖZLEM	156
9. DÖĞÜŞ – AVCILIK	164
10. SARAY – GÖLLER – IRMAKLAR	168
11. TABİAT	170
12. GÜNDELİK HAYAT	171
ATASÖZLERİ	175
DEYİMLER	204
KAYNAKLAR	205
EK: MATTİ KUUSI'NİN ULUSLARARASI ATASÖZLERİ TİP SİSTEMİ	208

SÖZ BAŞI

Dîvânu Lugâti't-Türk,¹ 13. yüzyıla kadar gelen Eski Türkçe döneminin söz varlığını yansıtan en önemli eserdir. Bu eserde 9.000 civarında Türkçe sözün Arapça karşılığı verilmiştir. Ancak DLT'nin önemi bununla sınırlı değildir. Kâşgarlı Mahmud,² Türkçe sözlerin karşılıklarını vermekle yetinmemiş, gerekli görüldüğü maddelerde geniş açıklamalar yapmıştır. Bu sebeple eser, 11. yüzyıl Türk dünyasının ansiklopedik bir sözlüğü hâline gelmiştir.

DLT'de madde başı olarak yer alan Türkçe sözler mutlaka bir örnek içinde de gösterilmiştir. Örnekler çoğu kez kısa bir cümledir. Ancak örneklerden bir kısmı da atasözü, dörtlük ve beyittir. Bunlar dönemin atasözleri ve şiiri hakkında fikir verebilecek kadar çoktur. Diyebiliriz ki DLT'de kelimelere örnek gösterilen atasözleri, "11. yüzyıl Türk atasözü külliyyatı"; dörtlükler ve beyitler de "11. yüzyıl Türk şiir antolojisi" sayılabilir.

DLT'deki atasözlerinin sayısı 266'dır. Eserde ayrıca 8 deyim bulunmaktadır. Dörtlüklerin sayısı 142, beyitlerin sayısı ise 95'tir. Dörtlük ve beyitler toplam 758 mısradır ve benim tespitime göre bunlar 91 adet şiir içinde yer almaktadır.

DLT'deki atasözleri ve şiirlerin sayısı hakkında araştırmacılar arasında fikir birliği yoktur. Atasözlerinin bir kısmı aynen, bir kısmı küçük farklarla tekrar edildiği için araştırmacılar farklı sayılar ileri sürmüşlerdir. Yukarıda verdiğim 266 sayısına tekrar edilen atasözleri dâhil değildir. Araştırmacıların bazı deyimleri atasözü saymaları da sayının farklı olmasına yol açmıştır.

Şiirlerdeki sıkıntı daha farklıdır. Dörtlük ve beyitler kelimelere örnek olarak verildiği için her bent eserin bir başka yerinde bulunmaktadır. KM'nin amacı bir külliyyat veya antoloji oluşturmak olmadığı için hiçbir şiiri bütün olarak vermemiştir. DLT'deki dörtlük ve beyitleri bir araya getirip onları belli bir şiirin parçası kabul edenler, bilim adamları ve araştırmacılarıdır. Bentleri bir araya getirmek yani aynı şiirin parçası saymak için de vezin, kafiye, konu gibi ölçütler kullanmışlardır. Aynı vezindeki veya aynı kafiye şemasındaki bentler konu bakımından da benzerse onları aynı şiirin parçası saymışlardır. Tabii olarak da farklı sayılar ortaya çıkmıştır. Bir başka sorun da aynı şiirin parçası sayılan bentlerin sıralamasının nasıl yapılacağıdır. Buradaki tek ölçü konunun akışı olabilir. Ancak şiirlerdeki konuların akışı bütün araştırmacılar tarafından aynı şekilde algılanmamış, dolayısıyla farklı sıralamalar ortaya çıkmıştır.

1 Bundan sonra DLT.

2 Bundan sonra KM.

Elinizdeki çalışmada da DLT'deki bütün şiirler ve atasözleri bir araya getirilmiş, bugünkü Türkçeye aktarmalarıyla birlikte okuyucuya sunulmuştur. Dörtlükler, beyitler ve atasözleri, DLT'nin neresinde bulunuyorsa onların geçtiği sayfa numaraları da gösterilmiştir. Eğik çizgiden önceki sayılar, el yazmasındaki, sonraki sayılar Ercilasun – Akkoyunlu 2014'teki sayfayı göstermektedir.

* * *

Bu çalışmanın esasını teşkil eden DLT'deki şiir ve atasözleri için izlediğim yolla ilgili bazı hususları açıklamam gerekiyor.

Şiirleri tespit etmek için yukarıda söz ettiğim ölçütleri kullanarak bentleri bir araya getirdim ve konuların akışına göre sıraladım. Önceki çalışmalarla da karşılaştırmalar yaptım. Bu işlemlerin sonunda 91 adet şiir ortaya çıktı. Bunlardan 40'ı dörtlüklerle, 51'i beyitlerle yazılmıştı.

Önce dörtlüklerle yazılmış olan şiirleri aldım. Bunlar arasında tek bir dörtlükten oluşan şiirler de vardı, 14, 15 dörtlükten oluşanlar da. Şiirlerin her birine bir ad verdim ve onları 7 temaya (Türk, bahar ve tabiat, savaş ve yiğitlik...) göre sıraladım.

Ziyat Akkoyunlu ile birlikte yayımladığımız DLT çalışması esas itibarıyla bir çeviri olduğu için KM'nin Arapça çevirisini olduğu gibi Türkçeye tercüme etmekle yetinmiştik. Dolayısıyla dörtlüklerin anlamları da Karahanlı dönemindeki asıl metne KM'nin verdiği anlamlar olmuştu. Bu çalışmada ben asıl metni Karahanlı Türkçesinden Bugünkü Türkiye Türkçesine aktardım. Tabii ki KM'nin çevirisinden ve önceki çalışmalardan da yararlandım, fakat asıl yaptığım iş, doğrudan doğruya Karahanlı Türkçesindeki metni esas almak olmuştur. Şiirlerde bir şey daha yaptım; dörtlük ve beyitleri manzum olarak Bugünkü Türkiye Türkçesine aktardım.

Daha önceki çalışmalardan farklı olarak dörtlüklerle yazılmış şiirleri açıklamaya, tahlil etmeye çalıştım. Açıklamalarda KM'nin çevirisine de başvurduğum. Çünkü KM, bazen çevirinin dışına çıkarak şiirle ilgili bazı küçük bilgiler de vermekteydi; bu bilgiler dörtlüklerin açıklama ve tahlillerinde elbette kullanılmıyordu, ben de öyle yaptım. Şiirleri açıklama yoluna gitmek, konunun akışını daha sağlam olarak izleyebilmemi de sağladı. Bu sebeple dörtlüklerin sıralamasını daha düzgün yapabildiğimi sanıyorum.

Her dörtlüğü muhteva bakımından tahlil ettiğim gibi şekil bakımından da tahlil ettim. Duraklarıyla birlikte hece ölçülerini, kafiye sesleri ile redifleri tek tek gösterdim. Şiire ahenk katan tekrar vb. başka unsurlar varsa onları da belirttim.

DLT'de beyitlerle yazılmış şiirler, dörtlüklerle yazılmış olanlara göre daha kısadır. Çoğu bir, iki veya üç beyitten oluşmaktadır. Dört ve beş beyitlik olanlar daha azdır. Burada bir hususu tekrar hatırlatalım. İster dörtlük ister beyit olsun DLT'deki hiçbir şiirin tam olduğunu söyleyemeyiz. Bentler kelimelere örnek olarak verildiği için, aslında daha uzun olması gereken bir şiirin ne kadar parçası

örnek olarak verilmişse şiirin o kadar kısmı elimizde bulunmaktadır. KM, döneminin halk şiiri örnekleri olan dörtlüklerden daha fazla örnek verdiği için dörtlüklerle yazılmış daha uzun şiirler elde edilebilmiştir.

Beyitlerle yazılmış şiirlerde geniş açıklama ve tahliller yapma yoluna gitmedim. Onları da asıl metinden, manzum olarak Bugünkü Türkiye Türkçesine aktardım. Ancak KM kısaltmasıyla KM'nin yaptığı çeviri ve açıklamayı da koydum. Şekil bakımından ise dörtlüklerde izlediğim yolu izledim. Şiirlerin vezinlerini, kafiyelerini, rediflerini, kafiye şemalarını ve diğer ahenk unsurlarını gösterdim.

* * *

Bu çalışmada atasözleri, alfabetik veya tematik olarak sıralanmamış, DLT'deki sıraya göre verilmiştir. Aynen veya çok küçük farklarla tekrar edilen atasözleri yeniden yazılmamış, ilk geçtiği yerde verilmiş, ancak tekrar edilen atasözünün sayfa numaraları da ayrıç içinde gösterilmiştir. Küçük farklar varsa onlar da ayrıç içindeki sayfa numarasından sonra eğik yazıyla belirtilmiştir. Benzer atasözlerinde ise "Kırş." kısaltması kullanılmıştır. DLT'de geçen az sayıda deyim de atasözlerinden sonra ayrı başlık altında verilmiştir.

Atasözlerinin anlamlarında da beyitlerde izlediğim yolu izledim. Önce Karahanlı Türkçesindeki asıl metni birebir Bugünkü Türkiye Türkçesine aktardım. Aktarma sırasında mümkün olduğu ölçüde kelime sırasına da uydum. Aktarmada asıl metinde bulunmayan bir ek veya kelime kullandıysam onları ayrıç içinde gösterdim. Kendi aktarmamdan sonra KM kısaltmasıyla KM'nin çevirisini verdim. KM'nin çevirisi, bazı ilave açıklamalar, özellikle atasözünün hangi durumda kullanıldığına dair açıklamalar bulundurduğu için önemlidir. Benim aktarmamla da okuyucu asıl metinle birebir karşılaştırma imkânı bulacaktır. Bazı fiilleri asıl metne rağmen çokluk biçimi ile aktarmam o dönemin dil özelliğiyle ilgilidir. Köktürkçe de fiillerin çokluk biçimi yoktu, çokluk anlamı da teklik biçimle ifade ediliyordu. Köktürkçeden sonraki dönemlerde de çokluk biçimleri çok azdır. Atasözlerinin dil özelliği olarak daha eski dönemleri yansıttığını da unutmamak gerekir.

Daha önceki çalışmalarda DLT'deki atasözleri çeşitli bakımlardan sınıflandırılmıştır. Birçok tematik sınıflandırma da vardır. Ben onlardan birine uyma veya yeni bir tematik sınıflandırma yapma yoluna gitmedim. Bu konuda farklı bir şey yapmak istemedim. Genel ağdaki araştırmalarım sırasında Finlandiyalı halk bilimci Matti Kuusi'nin "International type system of proverbs" adlı çalışmasını gördüm. Çalışma, dünyadaki bütün atasözlerini temalarına göre ilgili bölüme yerleştirmeyi mümkün kılan bir sistemdi. Bu uzunca çalışmayı Türkçeye çevirdim³ ve elimizdeki eserin sonuna ek olarak

3 Sistemin bütününi genel ağda bulup bana gönderen meslektaşım Figen Güner Dilek'e teşekkür ederim. İngilizceden yaptığım çeviride birkaç sorunlu yerin çözümünde yardımcı olan Nazlı Gündüz'e de teşekkür ederim.

koydum. DLT'deki atasözlerinin her birinin sonunda da sistemdeki harf ve rakamları köşeli ayraç içinde gösterdim. Böylece okuyucu, ekte bulunan harf ve rakamlara bakarak atasözünün hangi temayla ilgili olduğunu görebilecektir. Bu yolun, başka dillerdeki atasözleriyle Türk atasözlerini karşılaştırma imkânı verdiği de açıktır.

* * *

Elinizdeki eserde, DLT'deki şiir ve atasözlerinin yer aldığı bölüm ikinci bölümdür. Birinci bölüm incelemeye ayrılmıştır.

İncelemenin şiirle ilgili kısmında DLT'deki şiirlerle ilgili sorunlar üzerinde durulmuştur. Başlıca sorun, araştırmacılar tarafından en çok tartışılan vezin konusudur. Bazı bilim adamları DLT'deki şiirlerin tamamının aruz vezniyle yazıldığını ileri sürmüşlerdir. Bazı araştırmacılar da dörtlüklerle yazılan şiirlerin bir bölümünde aruz vezni kullanıldığını kabul etmişlerdir. Vezin konusundaki görüşler bu bölümde değerlendirilmiştir.

Baş kafiye / son kafiye konusu da eski Türk şiirinde tartışılan konulardandır. Gerek vezin gerek kafiye ile ilgili tartışmalar dolayısıyla Türk şiirinin doğuşu konusuna da bu bölümde girilmiştir. DLT'de geçen şiirle ilgili kelimeler de bu bölümde ele alınmıştır.

İncelemenin atasözleri kısmında DLT'den önceki atasözleri üzerinde durulmuş, atasözü kavramının DLT'de hangi kelimelerle ifade edildiği ele alınmıştır. Bu bölümde asıl ayrıntılı olarak üzerinde durduğum konu DLT'deki atasözlerinin yapısıdır. Sınıflandırma konusu da yine bu bölümde ele alınan konulardan biridir.

* * *

Hazırladığım eser, akademik bir çalışmadır. Ancak mümkün olduğu kadar genel okuyucu kitlesini de dikkate aldım ve konuları açık bir dille yazmaya çalıştım. Eserin giriş bölümünde ise sadece genel okuyucu kitlesini göz önünde bulundurdum; DLT ve KM hakkında kısa ve açıklayıcı bilgiler verdim. DLT ve KM hakkında daha geniş ve ayrıntılı bilgi edinmek isteyenler, konuyla ilgili çalışmalara ve Ercilasun – Akkoyunlu 2014'teki giriş kısmına bakmalıdırlar.

Şiir ve atasözü metinlerinde çok karmaşık olmayan bir yazı çevrimi de kullanılmıştır. Okuyucular yazı çevrimi bölümüne bakarak farklı ve işaretli harflerin hangi sesleri karşıladığını anlayabilirler.

Bir eserin daha sonuna geldim. Bu eser için beni devamlı sıkıştıran Ümit Derinöz'e ve eseri titizlikle baskıya hazırlayan Bilge Kültür Sanat Yayınevi ilgililerine teşekkür ederim.

Ahmet B. Ercilasun
Ankara, 03 Kasım 2019